

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Мариана Матеева Петрова

научна специалност: 3.8. Икономика

ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“

на дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“ в Област на висше образование

3. Социални, стопански и правни науки Професионално направление 3.8. Икономика

докторска програма: „Финанси, застраховане и осигуряване“

Автор: Таня Генова, докторант на самостоятелна подготовка към катедра „Финанси и застраховане“

Тема: Финансови аспекти от развитието на електронните разплащания за увеличаване конкурентоспособността на малките и средните предприятия

Научен ръководител: проф. д-р Станислав Димитров

1. Общо описание на представените материали

Рецензията е изготвена на основание на решение от Протокол №1/ 09.02.2023 от заседанието на научното жури, формирано със Заповед №32/30.01.2023 г. на Ректора на ВУЗФ проф. д.ю.н Борис Велчев.

Дисертационният труд е с обем от 205 страници, от които 190 страници основен текст и 7 страници приложения. Структуриран е в увод, изложение в три глави, заключение, научни приноси, използвана литература и 2 приложения. Представени са 84 фигури и 11 таблици. Списъкът с информационни източници включва 173 източника на английски и български език.

Докторантът е приложил 3 публикации в две научни списания, издавани от ВУЗФ, като за двете статии са приложени служебни бележки от издателството.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Таня Генова завършва специалност МИО (бакалавър) в УНСС и „Бизнес администрация“ (магистър) в НБУ. От 2017 г. работи в Mastercard, Bulgaria и е директор „Бизнес развитие“ за България, Северна Македония, Косово и Албания. Докторантът е с подходящо образование, трудов опит и трайно фокусирани научни интереси в областта на икономиката и темата на дисертацията. Богатата трудова биография на докторанта безспорно е от полза при разработването на дисертационния труд, което се основава отчасти и на собствени наблюдения, по темата на дисертационното изследване.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

В дисертационния труд много ясно е артикулирана актуалността и значимостта на темата, а именно: Електронните платежни системи имат значими икономически, политически и социални последици, което поставя сериозни предизвикателства пред теоретици и изследователи. Изследванията по темата са малобройни, а по въпроса за приемането и използването на електронното разплащане от МСП почти липсват. Основният въпрос, който се поставя в дисер-

тацията, е: до каква степен електронните платежни системи се приемат и използват от МСП в България и кои са факторите, които обуславят или пречат на този процес?

Тезата, която е поставена за цел да се аргументира и докаже, е, че разширяването на приложното поле на електронните разплащания и нарастването на вида и обема им в МСП допринасят за увеличаване на тяхната конкурентоспособност, на икономическия растеж, изсветляването на икономиката като цяло и повишаването на приходите от данъци.

Основна цел на дисертационния труд е проучване на възможността за разширяване и развитие на използването на електронните разплащания в компании от малкия и среден бизнес в България и ефекта от този процес върху икономиката на страната.

За реализирането на целта са решени следните **задачи**:

- Проучване на същността и съдържанието на електронните платежни системи, иновациите в областта на електронните разплащания и видовете ЕПИ;
- Изследване на същността и ролята на МСП в българската икономика;
- Проучване на дела на годишните продажби на МСП с и без ПОС терминали;
- Проучване на използването на ПОС терминали от МСП в големите и малките градове;
- Изследване на динамиката на броя на МСП с условия за ПОС и по показател годишен оборот;
- Проучване на степента на приемане на картови разплащания и иновативни платежни инструменти от МСП на основата на ТАМ по методиката на Гейбъл;
- Изследване на факторите, които влияят върху използване и приемане на картовите разплащания от МСП и отношението на МСП към новите разплащателни системи;
- Проучване на ползите от използване на ПОС терминали за българската икономика и за МСП;
- Създаване на теоретичен модел за влиянието на електронните разплащания върху българската икономика.

Обект на изследването е същността и съдържанието на електронните платежни системи и използването на ПОС терминали и иновативни платежни инструменти от МСП в България.

Предмет на изследването са финансовите аспекти, произтичащи от разширяване на използването на ПОС терминали, платежни карти и други електронни платежни инструменти, от МСП в България.

Дефинирани са работни хипотези на дисертационното изследване-стр.17 и по-точно:

1. Увеличаването на броя на ПОС терминалите и обема на картовите и електронните разплащания, използвани и приемани от МСП, води до повишаване на конкурентоспособността на МСП.
2. Налице са условия за понататъшно увеличаване на броя картите (дебитни и кредитни) и използването на картови и дигитални разплащания – онлайн плащания, през мобилни телефони, през ПОС терминали.
3. Приемането на електронните способи за разплащане от МСП зависи най-вече от следните фактори: ниво на дигитализация на МСП; наличие на сива икономика; наличие на различна степен на развитие на регионите в страната; разходи и такси за обслужване; потребителско поведение и нагласи към използване на електронните плащания.

В резултат на изследването са разработени ценни предложени и насоки за възможни управленски стратегии и подходящи политики.

4. Познаване на проблема

След запознаване с труда, според мен, може да се направи изводът, че дисертантът е разработил много добре обоснована методика на изследването, която показва отличната подготовка на Таня Генова относно обработката и анализ на емпирични данни, което е важна предпоставка за едно професионално подготвено и проведено дисертационно изследване. Прави впечатление добрата подредба и онагледяване на резултатите и на основните изводи от анализа, които помагат на автора да набележи логични и адекватни насоки и препоръки за подобряване управлението на финансовите, икономическите и социалните ефекти за страната от разширяването на електронните плащания в МСП.

Използвани са 175 източника на английски и български език, както и нормативна уредба и актове на ЕС.

5. Методика на изследването

За всяка дисертация е важно да бъдат избран подходящ методически инструментариум, за да се обработи, обобщи и анализира събраната информация, с която да се докаже тезата на автора. Използваните подходи и методи в конкретния случай за постигане на целите на изследването са няколко типа-стр.¹⁷

За постигане на поставената цел и решаване на научноизследователските задачи в дисертационния труд са използвани общонаучните методи на изследване – анализ, обобщение и синтез, индукция и дедукция, сравнение, аналогия. Авторът умело прилага и метода на сравнение за съпоставяне на данните за компании, използващи и не използващи ПОС терминал, както и на такива, намиращи се в различни държави и на европейско ниво, в различни населени места в страната, от различни икономически браншове и др.

Използвани са частни методи на изследване, като проучване и анализ на документи, статистически данни, данни от проведени изследвания, статии и литературни източници, европейски и национални нормативни актове по проблемите на изследването, корелационен анализ, анкетиране и др.

За проучване на проблемите на изследването е използван метод на анкетиране чрез анонимна пощенска анкета. Методологиите, използвани при провеждане на анкетното проучване на ефектите върху МСП от увеличаване на електронните плащания и за създаването на теоретичен модел за влиянието на електронните разплащания върху българската икономика, са изложени в Глава Трета.

Изложената методология е комбинация от различни методи – статистически, емпирични и иконометрични и дава възможност да се проверят, аргументират и докажат всички аспекти на основната теза на дисертационния труд. Чрез статистическия и сравнителния метод се доказва степента на използване на електронните разплащания от МСП и на процесите на дигитализация в тях. Тъй като наличните данни са недостатъчни, авторът провежда емпирично проучване, с което се изследва степента на приемане на електронните плащания и ползите за МСП, както и проблемите и причините, пречателни за въвеждането и използването им. Чрез теоретичния модел се разкрива положителното влияние на електронните разплащания върху българската икономика чрез увеличаване на приходите от акцизи и ДДС и излизане на светло на паричните потоци. Използваната методология дава възможност да се формулират препоръки към държавните институции за подкрепа на разширяването на електронните плащания в МСП.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Структурата на дисертационния труд е сравнително добре балансирана и това е допринесло за извеждане на някои важни изводи и съответно да се формулират полезни препоръки/ насоки за постигане на положителни резултати, като се доказва поставената основна теза, че въвеждането и използването на електронните плащания от МСП и в частност на картовите плащания, има голямо значение както за самото предприятие и неговия персонал, така и за цялостната икономика на страната.

Обичайният подход е съдържанието на т.2.2 от първа глава да се включи в увода, тъй като уводът представя идеята на автора и представлява въведение в проблематиката. Също там се разглежда и актуалността на темата, предмет, обект, цели, задачи и хипотеза на изследването; приложените методи, ограничителната рамка и трудности при разработване на изследването.

Основните раздели на дисертационния труд обхващат следните проблеми:

Глава Първа разглежда теоретичните основи на електронните платежни системи, тяхната същност и характеристика, както и на българските и европейските регулации в тази област. Проучени са видовете електронни платежни инструменти, с фокус върху картовите разплащания като най-често използвани в момента в страната от МСП. Особено внимание се отделя и на иновативните технологии в областта на електронните плащания.

Глава Втора изследва същността и ролята на МСП в българската и европейската икономика. Проучена е степента на дигитализация на МСП с оглед на приемане на електронните плащания, дигиталните платежни инструменти и ползите от тях за МСП, както и бъдещите тенденции в областта.

Глава Трета проучва приемането и ефектите върху МСП от увеличаване на електронните плащания, както и факторите, които влияят върху използването на електронните платежни системи от МСП. Изведени са ползите за икономиката на страната, като изсветляване, увеличаване на приходите от данъци, и икономически растеж от разширяването на приложението им. Създаден е теоретичен модел за влиянието на електронните плащания върху българската икономика, и по-специално върху приходите от акцизи и ДДС.

Препоръки, които извежда докторанта:

Ускоряването на процесите на дигитализация на МСП, които са предпоставка за разширяване на електронните плащания и въвеждане иновативни технологии в областта на плащанията, следва да се регламентира и развие като приоритетна правителствена политика. Да се разработи програма за развитие на електронните плащания в МСП, която да съдържа:

- предвиждане на облекчения за МСП при въвеждане и използване на електронни плащания и на иновативни софтуерни платежни продукти;
- въвеждане на мерки и стимули за намаляване или премахване на таксите за достъп до скоростен интернет от МСП и подобряване на поддръжката му;
- разработване на мерки за стимулиране на конкуренцията между банковия и финансовия сектор при предоставяне на финансови услуги на МСП, което ще доведе до намаляване на банковите такси при обслужване на електронните плащания в МСП;
- въвеждане на стимули и облекчения от държавата за инсталиране на ПОС и приемане и разширяване на картовите разплащания като най-разпространен вид електронни плащания в настоящия момент;
- предоставяне на стимули и бонуси за клиентите, които използват електронни плащания в търговските обекти с цел фокусиране на търговците в областта на иновациите и новите технологични решения в областта на плащанията;

- обучение на собствениците и мениджмънта на МСП за въвеждане и използване на наличните възможности за включване в процесите на дигитализация; с най-новите технологични решения в областта на плащанията с оглед правилна оценка на стойността на необходимите инвестиции в технологични продукти, тяхната възвръщаемост и развитието на бизнеса;
- предоставяне на безплатни образователни и обучителни програми и медийни кампании към фирмите относно предлаганите финансови и платежни услуги и ползите от приемането на електронни разплащания, съобразени с демографската характеристика на българските собственици и управители на МСП, преобладаващата част от които са на възраст от 35-55 г.;
- разработване на система от мерки за облекчаване на данъчните задължения на МСП при въвеждане и използване на електронни плащания, което се аргументира с доказаната с дисертационното изследване пряка връзка между увеличаването на електронните плащания и изсветляването на икономиката и в частност увеличаването на приходите от ДДС и акцизи.

Дисертационното изследване идентифицира и **негативните процеси**, които препятстват разширяването на електронните плащания в българските МСП. Сред тях са изоставането по основните микро и макроикономически показатели и по показателите в областта на дигитализацията и внедряването на иновативни технологии в сравнение със средните европейски нива, както и все още ниското ниво на онлайн търговията. Сред факторите, оказващи негативно влияние върху процеса на разширяване на електронните плащания в МСП, са технологичните проблеми, ниското потребителско търсене и нагласите на потребителите за използване на електронни платежни инструменти, ниският размер на годишните продажби в повечето МСП, който прави неизгодно въвеждането на иновациите и способства за генериране на сива икономика.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

След подробно запознаване с дисертационния труд на Таня Генова бих отбелязала, че приемам като цяло търсените и постигнати от дисертанта научни и научно-приложни приноси, които формулирам в този вид:

- Направена е цялостна характеристика на електронните разплащания, като същностен елемент на електронните платежни системи и в контекста на значимите световни икономически и социални процеси на дигитализацията и дигиталната трансформация. Положено е началото на изграждането на теоретичните основи на този не достатъчно изследван проблем.
- Селектиран е наличният пазар на картовите плащания, отговарящ на условията за ПОС в България и е проследена неговата динамиката по показателите: брой на МСП по селектирани сектори и годишен оборот.
- Предложената методология може да се прилага в бъдещи изследвания по темата, за сравнение на развитието на процеса на разширяване на електронни плащания и ефектите от него, да се оценяват ползите, проблемите и негативните страни, както и да се формулират мерки за по-нататъшен напредък.
- Извършени са статистически и сравнителен анализ на дигитализацията на МСП в България със средно европейските нива. Констатирано е изоставане по всички основни параметри като използването на компютри, достъп до интернет, използване на широколентов интернет, на уеб сайтове със съвременни функционалности, на социални медии, специализиран софтуер, включително и иновативните технологии.
- Изследвана е динамиката на електронните плащания за периода 2016-2020 г., динамиката на терминалните ПОС устройства, на търговските обекти и ЮЛ, работещи с ПОС.

- Изследвана е степента на приемане на електронните плащания от МСП, ползите за тях и за персонала. Изведени са проблемите и факторите, влияещи върху въвеждането и използването на картовите плащания.
- Изготвен е теоретичен модел за влиянието на електронните плащания върху българската икономика, чрез който се доказва, че картовите плащания имат значителен ефект за изсветляване на икономиката и в частност на приходите от данъци – акцизи и ДДС.
- Изготвени са препоръки към държавните институции за предприемане на програма от стимули и мерки за разширяване приложното поле на електронните плащания в МСП.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Представените от докторант Таня Генова три публикации коректно отразяват темата на дисертацията. Две от статиите са на български език, една на английски език, в списания включени в националния референтен списък - "Пари и култура", "VUZF Review", списания на ВУЗФ. Статиите са самостоятелно разработени и са в тясна връзка с темата на дисертационния труд и със задачите, които си е поставил авторът.

Публикациите на дисертанта се отличават с разбиране на обсъжданата проблематика, ясен научен стил, коректно използване на термините и видима връзка с целите и задачите на самото дисертационно изследване, което сочи трайния изследователски интерес на Таня Генова по темата.

9. Преценка за изпълнение на минималните национални изисквания

Основавайки се на представените от кандидата документи по конкурса мога да направя обоснования извод, че Таня Генова изпълнява напълно минималните национални изисквания според чл. 26, ал. 2, 3 и 5 на ЗРАСРБ за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионалното направление 3.8. Икономика.

10. Лично участие на докторанта

Представеният дисертационен труд на тема „Финансови аспекти от развитието на електронните разплащания за увеличаване конкурентоспособността на малките и средните предприятия“ е добросъвестно осъществено научно-приложно изследване.

Нямам основание за съмнения относно оригиналността на дисертационния труд и за личния принос на докторанта.

11. Автореферат

Авторефератът е в обем от 37 страници и е изготвен съгласно изискванията на ЗРАС и ППЗРАС. Той е издържан в структурно отношение и коректно отразява логиката и последователността на дисертационния труд.

Оценката ми за материала е, че е написан на стегнат научен стил и представя ясно основната цел, задачите, работната хипотеза, методологията и резултатите от научното изследване, което би помогнало на всеки научен работник проявяващ интерес към темата, да се информира в достатъчна степен с основните постановки на дисертационния труд.

Показва уменията на докторант Таня Генова да синтезира и обобщава, за да представи своите най-важни идеи и изводи.

12. Критични забележки и препоръки

Основно бележки мога да посоча по отношение библиографията, като предвид актуалността на темата, прави впечатление, че почти няма източници от последните години, а след 2020 въобще няма. Единствената публикация след 2020 г., не бих приела като източник на научна информация, а публикацията от 1975 г. необосновано присъства в библиографията (не е

цитирана в дисертацията). Не мога да приема и посочването на учебниците като източник в научни изследвания като основна библиография, те са по-скоро учебна, а не научна литература.

Някои от посочените източници не са с пълно и точно библиографско описание, особено използваните интернет източници, а и не всички посочени източници са цитирани в текста. Липсват източници от научни списания, статии и студии, монографии, публикувани от водещи учени с ИФ/ИР. Актовете от Европейското законодателство, относими към темата на дисертационния труд биха могли също да се включат към използваните източници, макар и обособени, а не да се извеждат в приложение.

Препоръчвам библиографията да се прецизира и дисертацията да се издаде като монографичен труд. Препоръчвам да се ревизира в структурно отношение мястото на текста в т.2.2 от глава първа (актуалност на темата, предмет, обект, цели, задачи и хипотеза на изследването; методи, ограничителната рамка). На места се забелязват грешки, които трябва да се изчистят преди публикуване.

На стр.74, в края на първа глава и стр.147 (края на втора глава) трябва да се премахне „заклучение“. Всяка глава е пригледно да започва на нова страница.

Не приемам в трета глава (стр.174) да се поставя цел, задачи и хипотези на изследването, предмет и обект, но по-скоро там трябва да се прецизира и конкретизира за кое изследване става въпрос.

Не приемам твърдението на стр. 9: „Изследванията на българските автори по темата са малобройни, а по въпроса за приемането и използването на електронното заплащане от малките и средни предприятия (МСП) почти липсват.“ По прецизно би било ако се посочи, че почти липсват публикувани изследвания на български език, тъй като много водещи български учени публикуват вече преимуществено на английски език, в издания с ИФ/ИР.

13. Лични впечатления

Не познавам лично докторанта. Нямаме съвместни публикации и разработки. Впечатленията ми са от дисертационния труд, автореферата и публикациите по дисертацията. Те показват че докторанта притежава задълбочена теоретична подготовка и доказана способност за самостоятелни научни изследвания.

14. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Препоръчвам представяне на резултатите и в специализирани международни издания с ИФ/ИР, което ще позволи по-висока видимост на научните резултати и ще създаде условия за по-интензивна цитируемост.

Участието в международни научни конференции и преимуществено публикуване на английски език, ще доведе до по-голяма разпознаваемост в научните среди и популяризиране научните изследвания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд **съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката** и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Правилника за приемане и обучение на докторанти във Висшето училище по застраховане и финанси.

Дисертационният труд показва, че докторантът Таня Генова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по Професионално направление 3. 8. Икономика, като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научни изследвания.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“** на **Таня Михайлова Генова** в Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки; Професионално направление 3. 8. Икономика; докторска програма „Финанси, застраховане и осигуряване“.

15 март 2023 г.

Рецензент:

проф.д-р Мариана Петрова